

INGLIZ TILIDA SHODLIK KONSEPTINING FAZOVIIY KOGNITIV MODELLARI

Fayziyeva Aziza Anvarovna

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Buxoro davlat universiteti

a.a.fayzieva@buxdu.uz

Insonning ijobiy hissiyotlari — quvonch, shodlik, hayrat, faxr — har bir tilda o'ziga xos kognitiv va madaniy strukturalar orqali ifodalanadi. Shodlik (joy) konsepti universal hodisa bo'lishiga qaramay, har bir madaniyatda bu hissiyotning ifodalanish shakli turlicha konseptualizatsiya qilinadi. Ingliz tilida shodlik, asosan, fazoviy va harakatga asoslangan metaforalar tizimi orqali modellashiriladi.

G. Lakoff va M. Johnson (1980) tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, insonlar mavhum tushunchalarni (hissiyot, vaqt, qadriyat) tajribaga asoslangan jismoniy sxemalar orqali tushunadilar. Shodlik konsepti ham shu jarayonning bir qismi sifatida tanaviy tajriba, fazoviy idrok va ijtimoiy qadriyatlar asosida shakllanadi.

Z. Kövecses (2000) ta'kidlaganidek, shodlik metaforalari odatda quyidagi uch asosiy konseptual xaritalash orqali tashkil topadi:

1. **HAPPINESS IS UP** – fazoviy vertikal orientatsiya;
2. **HAPPINESS IS LIGHT** – vizual va estetik asos;
3. **HAPPINESS IS A MOVEMENT/ENERGY** – dinamik tanaviy tajriba asosida.

Ushbu modellarning har biri insonning embodied cognition — tanaviy idrok asosidagi kognitiv jarayonlari bilan bevosita bog'liq. Lakoff (1987) "orientatsion metaforalar"ni tahlil qilib, "yuqoriga harakat" inson ongida ijobiy hissiyotlar bilan, "pastga harakat" esa salbiy holatlar bilan assotsiatsiyalanishini qayd etadi.

Masalan, *I'm feeling up*, *Her spirits rose*, *He's in high spirits*, *That news lifted me up* kabi iboralarda vertikal orientatsiya orqali ruhiy holat tasvirlanadi. Bu iboralarda "ko'tarilish" (up) psixologik yengillikni, energiyaning oshishini bildiradi.

Ingliz tili shodlikni ko'pincha ko'tarilish yoki yorug'lik orqali ifodalaydi, chunki inson tanasi fiziologik jihatdan shodlik holatida ochiq, tik, kengaygan holatda

International Conference on Medical Science, Medicine and Public Health

Hosted online from Jakarta, Indonesia

Website: econfseries.com

30th October, 2025

bo‘ladi. Gibbs (2008, 263-bet) bu holatni “motorik metaforik simulyatsiya” deb ataydi: shodlikni his qilgan insonning tanasi, harakati va yuz ifodasi kognitiv modelda “yuksalish” bilan bog‘lanadi.

Kövecses (2010, 105-bet) bu jarayonni kinestetik motivatsiya orqali tushuntiradi: ijobiy hissiyotlar — “ko‘tarilish”, “kengayish”, “yorug‘lik” kabi jismoniy holatlar bilan uyg‘unlashadi. Shu sababli ingliz madaniyatida “shodlik”ni tasvirllovchi metaforalar deyarli har doim harakat (leap, rise, jump, lift) yoki yorug‘lik (bright, shining, beam) bilan ifodalanadi.

Masalan:

- *She was beaming with joy* — shodlik “yorug‘lik” orqali vizual tasvirga ega;
- *His heart leapt with joy* — shodlik “harakat” orqali dinamik tasvirlanadi;
- *I’m walking on air* — shodlik “fazoviy yengillik” orqali idrok qilinadi.

Bu iboralarda harakat va yorug‘lik inson tajribasining universal komponentlari sifatida kognitiv modelni belgilaydi.

A. Wierzbicka (1999, 110-bet) ingliz tilidagi *joy* konseptini “energetik, ijtimoiy yo‘naltirilgan, tashqi ekspressiyaga asoslangan” deb ta’riflaydi. Bu madaniyatda shodlikni ochiq ifoda etish, uni faoliyat orqali ko‘rsatish qadrlanadi. Shu bois, *dance with joy, jump for joy, burst with happiness* kabi iboralar G‘arb individualizmini va tashqi ifoda erkinligini aks ettiradi.

Sharq madaniyatlarida esa shodlikning kognitiv modeli ko‘proq “ichki tinchlik” bilan bog‘liq bo‘lsa, ingliz madaniyatida u “energetik ekspressiya” bilan o‘lchanadi.

Kövecses (2015, 157-bet) buni “cultural priority shift” deb ataydi, ya’ni madaniyatning hissiy ekspressiyani qadrlashi yoki cheklashi kognitiv metafora strukturasini belgilaydi.

Bundan tashqari, ingliz madaniyatida “shodlik” ko‘pincha **erkinlik, muvaffaqiyat** yoki **sub’ektiv yutuq** bilan bog‘lanadi. *On top of the world, feeling high, sky-high happiness* kabi iboralar shodlikni vertikal o‘shish va yuksalish orqali konseptualizatsiya qiladi. Bu metaforalar G‘arb sivilizatsiyasidagi “progress”, “achievement” va “individual growth” kabi qadriyatlarning lingvistik aksidir.

Ingliz badiiy adabiyotida shodlik metaforalari nafaqat hissiy ifoda, balki estetik va falsafiy ma’noga ega. Masalan, Jeyn Osten asarlarida shodlik ruhiy o‘shish bilan

International Conference on Medical Science, Medicine and Public Health

Hosted online from Jakarta, Indonesia

Website: econfseries.com

30th October, 2025

bog‘lanadi (*Her heart was lifted with hope*), Shekspirda esa shodlik musiqiy obrazlar bilan uyg‘unlashadi (*Joy’s soul lies in the doing*).

Bu asarlarda shodlikning fazoviy metaforalari shaxsning ruhiy va ijtimoiy holatini ifodalaydi. “Lifted”, “rise”, “shine”, “bright” kabi leksik birliklar nafaqat hissiyot, balki eksistensial ko‘tarilish ramzi sifatida ishlaydi. Shu orqali shodlik madaniy-kognitiv kodga aylanadi — u insonning erkinligi, ijobiy energiyasi va o‘zini anglash jarayonini ifodalaydi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilidagi shodlik konsepti fazoviy va tanaviy tajribaga asoslangan metaforalar tizimi orqali shakllanadi. Bu tizimda:

- “Yuqorilik” (UP) — energiya va ko‘tarinkilik;
- “Yorug‘lik” (LIGHT) — tiniqlik va poklik;
- “Harakat” (MOTION) — faoliyat va erkinlik timsoli sifatida namoyon bo‘ladi.

Ingliz madaniyatida shodlik – ichki holatdan ko‘ra tashqi ifoda, harakat va ijtimoiy energiya bilan bog‘langan konseptdir. Shu sababli bu konseptni tahlil qilish kognitiv metafora nazariyasi, madaniy semantika va tanaviy tilshunoslik kesishgan nuqtada amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
2. Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
3. Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge University Press.
4. Kövecses, Z. (2015). *Where Metaphors Come From: Reconsidering Context in Metaphor*. Oxford University Press.
5. Gibbs, R. W. (2008). *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge University Press.
6. Wierzbicka, A. (1999). *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge University Press.
7. Barcelona, A. (2003). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter.